

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Vilniaus dailės akademija

ALGIO UŽDAVINIO ĮNAŠAS Į CIVILIZACINĖS IR FILOSOFINĖS KOMPARATYVISTIKOS TYRINĖJIMUS

The Contribution of Algis Uždavinys
to the Comparative Enquiries of Civilizations
and Philosophies

SUMMARY

The article discusses the intellectual biography and scientific achievements of Algis Uždavinys (1962–2010), a distinguished representative of comparativism. It focuses on his encyclopedic erudition, wide academic interests, way of thinking, and prolific creativity. The article also considers his approach to Oriental and Occidental cultures, their mentalities and traditions, weltanschauungs and philosophies, theoretical principles and schools, for example, Sufism and Neo-Platonism. Finally, the article analyzes the peculiarities of his comparativist methodology, strategies of interdisciplinary inquiry, and Uždavinys' contribution to cultural and philosophical comparativism, Neo-Platonism, Sufism and other fields of inquiry.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas unikalaus civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos atstovo Algio Uždavinio (1962–2010) intelektualinei biografijai, moksliniams tyrinėjimams aptarti. Čia daugiausia dėmesio skiriama esminiams šio mąstytojo enciklopedisto kūrybos, akademinų interesų, mąstymo ir pasaulio suvokimo aspektams. Autorius detalai aptaria jo požiūrį į Rytų ir Vakarų kultūros, mąstymo tradicijų santykius, pasaulėžiūros, filosofavimo būdo ypatumus, teorines nuostatas, veikusias įtakas, ypač sąsajas su tradicionalistų mokyklos, sufijų ir neoplatonikų idėjomis. Analizuojami Uždavinio komparatyvistinės metodologijos ypatumai, tradicijos ir tarpdalykinių tyrinėjimo strategijų sureikšminimas, įnašas į civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos, neoplatonizmo, sufizmo bei kitų sričių tyrinėjimus.

RAKTAŽODŽIAI: Algis Uždavinys, helėnistinė filosofija, neoplatonizmas, orientalistika, tradicionalizmas, islamas.
KEY WORDS: Algis Uždavinys, Hellenistic philosophy, Neo-Platonism, orientalistics, traditionalism, Islam.

Mūsų kultūros ir mokslo kraštovaizdyje civilizacijos teoretikas, kultūrologas, filosofas, orientalistas, menotyrininkas profesorius Algis Uždavinys – *neįprastas plačių kūrybinių interesų mąstytojas eruditas, netelpantis į akademinės aplinkos profesoriaus rėmus. Jam būdinga gaivališka energija, galinga mokslinė kūrybinė vaizduotė, subtili intuicija, lankstus nedogmatiškas protas ir originalios išvalgos.* Kai kuriais esminiais pasaulėjautos ir mąstysenos bruožais, tyrinėjamų temų įvairove jis artimas jau beveik išnykusiems su senaisiais įvairių civilizacijų tekstais dirbantiems enciklopedininkams. Profesoriaus darbams būdinga nepaprasta erudicija, puikus civilizacijos ir filosofinės minties istorijos išmanymas, gebėjimas aprėpti didžiules civilizacijų erdves, išryškinti skirtingų epochų ir tautų mitologijos, religijos, mąstymo tradicijų, literatūros, dailės panašumus ir skirtumus.

Skverbdamasis į civilizacinės komparatyvistikos, filosofijos istorijos, Rytų ir Vakarų kultūros, filosofijos, religijos, mitologijos, menų sąveikos problemas jis tarsi praregėjo, kad daugelis ne tik viduramžių, renesanso, tačiau ir dabartinės Vakarų kultūros bei filosofinės minties sluoksnių nesuprantami ignoruojant tą Artimųjų Rytų kultūros tradicijų visetą, kurio ištakose yra Egipto, Mesopotamijos, Finikijos, Persijos, indų, senovės žydų, graikų, arabų musulmonų ir kitos kultūros bei mąstymo tradicijos. Iš čia kyla pagrindinės A. Uždavinio civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos konceptualios nuostatos, lyginamosios tyrinėjimo strategijos, metodai, atsakingas požiūris į šaltinius ir stebinamai įvairus nuolat besiplečiantis mokslinių inte-

resų laukas. „Tirdami nevienalytę helėnų pasaulėžiūrą, – rašo jis, – dažniausiai remiamės graikiškais šaltiniais, ypač neoplatonikų tekstais. Kalbant apie senovės Mesopotamijos, kiek rečiau Indijos kultūras, tenka pasikliauti kitų tyrinėtojų surinktais duomenimis, juos kryptingai reinterpretuoti arba kritiškai įvertinti. Kartais mes naudojames komparatyvistiniu, kartais hermeneutinės analizės metodu, pabrėžiančiu ne menamai nešališką pozityvistinį požiūrį (kuris taip pat yra agresyvi ideologija), bet numanomą filosofinę poziciją ir simpatiją tiriamam objektui.“¹

Ji *menkai domino oficialaus pripažinimo sulaukę mokslininkai, teorijos, labiausiai jam rūpėjo kultūros ir akademinų interesų periferijoje esantys reiškiniai ir idėjos.* Gelminės slėpingos reiškinų esmės pažinimas sudaro šio kūrėjo intelektualinių ieškojimų esmę, todėl neatsitiktinai jam tokia svarbi tampa sufizmo, neoplatonizmo, hermetizmo, kabalos, tradicionalistinė, Rytų tautų filosofija.

Komparatyvistikoje mokslininko brenimas yra lėtas procesas, tačiau Uždavinys talentu, žinių gausa ir moksline branda sparčiai pralenkė daugelį vyresnių kolegų. Įgimtas talentas ir nepaprastas darbštumas netrukus pavertė jį plačios humanitarinės kultūros komparatyvistu, Egipto, Sirijos, Irano, islamo, indų kultūros, sufijų filosofijos, neoplatonizmo, teurgijos, hermetizmo ir kitų mokslinio pažinimo sričių žinovu. Tačiau taip pat aišku, kad pagrindinis (bet jokiū būdu ne vienintelis) jo interesų objektas buvo lyginamosios civilizacijos, kultūros, filosofijos, estetikos, meno studijos, padovanojusios mums vertingą lietuviškos, ir ne tik jos, komparatyvistikos paveldą.

Iš čia susiformavo Uždavinio specifiinių tyrimo laukų ir vyraujančios problematikos išsiskyrimas, kuris tiesiogiai susijęs su ypatingu dėmesiu šaltinių analizei. Nuo jaunystės atkakliai tobulindamas senųjų, klasikinių, Artimųjų Rytų ir dabartinių kalbų žinias, jis atvėrė sau naujas kūrybinės veiklos erdves.

Profesorius *priklauso universalios plačių akademinų interesų mokslininko tipui, tiksliau, itin retai aukštos kvalifikacijos enciklopedininkų grupei*. Siaurą kultūrologinę, filosofinę, orientalistinę ar menotyrynę specializaciją pasirinkusį mokslininką Uždavinys laiko nepatikimu sprendžiant sudėtingesnes istorines ir teorines dabartinės humanistikos problemas, todėl linksta į *plačias lyginamąsias civilizacijos, kultūros, sinkretiškos iki-filosofinės mitinės pasaulėžiūros, religijos, filosofijos, meno studijas, kurios dera su jo universalios enciklopedinėmis nuostatomis*. Kalbėdamas apie savo tyrinėjimų metodologines nuostatas jis teigia, kad jo „tyrimas nėra „linijinis“ (kaip pasakytų negrižtamo linijinio laiko pinklėse įkalintas pokrikščioniškas modernistas), bet hermeneutinį apskritimą brėžiantis „mozaikinis“, t. y. jo kompozicija grindžiama metafizine derme, netgi muzikiniu tapybiniu įvairių potemių, motyvų, siužetų, problemų bei konstrukcijos elementų sąskambiu.“²

Lyginamuosiuose civilizacijos, kultūros, mitologijos, religijos, filosofijos, meno tyrinėjimuose platūs Uždavinio teoriniai apibendrinimai, netikėtos originalios išvalgos harmoningai derinami su analizuojamų šaltinių, reiškinių ir jų detalių tyrinėjimais. Jo mąstymas buvo persmelktas supratimo, kad dabartinis komparatyvistas neišvengiamai turi domėtis nepaprastai greitu dalykinių moks-

linio pažinimo sričių skaidymusi. Todėl itin sudėtinga vienu metu išlikti vienodai kvalifikuotu specialistu kultūrologijos, filosofijos, religijotyros, istorijos, antropologijos, estetikos, menotyros ir kitose jį dominančiose mokslinio pažinimo srityse, kadangi kiekviena jų jau sukauptė tokią gausybę teorinės ir grynai empirinės medžiagos, kad žmogaus gyvenimo nepakaktų suvokti ir konceptualiai įvertinti kelių nutolusių viena nuo kitos mokslinio pažinimo sričių.

Kiekvienas reikšmingesnis posūkis Uždavinio moksliniuose interesuose yra kokybiškai naujo šuolio jo intelektualinėje evoliucijoje pradžia, nes kūryba (ne tik filosofavimas) plačiaja šios sąvokos prasme yra neatsiejama jo būties dalis. Mokslas ir gyvenimas, mąstymas ir kūryba šiai asmenybei siejasi į vientisą lydinį, atspindintį jo savitą kultūros istorijos ir socialinio gyvenimo raidos dėsningumą suvokimą. Uždavinys patyrė esminę idėjų ir požiūrių evoliuciją, kuri per kelis įtempto darbo dešimtmečius pavertė jį aukšto tarptautinio lygio mokslininku enciklopedininku. Pagrindiniai profesoriaus veikalai pateikia civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos šalininkams vertingų novatoriškų idėjų, teorinių išvalgų, įdomios medžiagos apmąstymams apie pagrindinių dvasinės kultūros segmentų raidos ir formų panašumus skirtinguose civilizaciniuose pasauliuose.

Uždavinys savo idėjas ir teorines nuostatas plėtojo kartu perprasdamas įvairias mokslinio pažinimo sritis, analizavo kitų mąstytojų idėjas, transformavo ir sulydė jas savo turtingoje vaizduotėje. Jo pasaulėžiūrai ir gyvenimo būdai stiprų poveikį turėjo hermetiška tradicionalizmo mokykla.

Pirmiausia Uždavinių pavergė ypatingas tradicionalistų dėmesys Rytų civilizacijoms, kuriose jis taip pat regėjo išlikusias autentiškas tradicinės kultūros sistemas. Jį žavėjo tradicionalistų veikaluose išryškėjęs galingas antimodernistinis atsakas, harmoningo „prarastojo rojaus“ pasaulio, glaudaus žmogaus ir gamtos santykių ieškojimas tradicinėse Rytų civilizacijose, merkantilinių tendencijų moderniojoje Vakarų civilizacijoje kritika, siejama su jiems būdingomis antimodernistinėmis nuostatomis. „R. Guénono, F. Schuono, T. Burckhardto, M. Lingso, A. Coomaraswamy, iš dalies M. Eliade's pažiūros ir apologetiniai teiginiai (ginantys mitą, tradiciją, sakralumą, būties vienybės metafiziką, dvasinę alchemiją, išventinimus, žodinės perdavos institucijas), – rašo Uždavinys,– dažnai atrodo pernelyg radikalūs, nepripažįstantys kompromisų. Tačiau nereikia pamiršti, kad jie nukreipti prieš labai agresyvų ir taip pat kompromisų nepripažįstantį jungtinį apšvietos racionalizmo, scientizmo, „mokslinio“ ateizmo, istorinio progreso, išsigimusio meno ir titaniško sekuliarizmo frontą, besidangstantį laisvės bei humanizmo kauke, o iš tikrųjų sukėlusį daug politinių, ekologinių ir dvasinių katastrofų.“³

Iš tradicionalistų Uždavinys perėmė domėjimąsi lyginamosiomis įvairių Rytų ir Vakarų civilizacijų mąstymo tradicijų, mitologijos, religijos, estetikos, sakralinio meno, simbolių studijomis. Visi minėti tradicionalistų mokyklos šalininkai yra pripažinti civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos atstovai. A. Coomaraswamy plačiai išgarsėjo lyginamosiomis indų ir Vakarų viduramžių kultūros, religijos, estetikos, meno studijomis.

T. Burckhardtas pateikia išsamią lyginamąją indų, kinų, japonų, islamo ir Vakarų civilizacijų tradicinio religinio meno formų analizę. F. Schuonas ir S. H. Nasras nuodugnai lyginamuoju požiūriu tyrinėja islamo ir krikščioniškąją religiją bei meną. Uždavinį paveikia R. Guénono ir F. Schuono mąstysenai būdingas Vakarų filosofijos tradicijoje, aršiai F. Nietzsche'ės kritikuotas *mąstymo ir būties vieningumo praradimas*. Jis itin vertina šį, jo akimis žvelgiant, vieną svarbiausių autentiškos mąstysenos bruožų, kurį sieja su savo egzistencine patirtimi ir kiekvieno autentiško mąstytojo gyvenimiškos biografijos ypatumais. Šveicarų mąstytoją tradicionalistą F. Schuoną Uždavinys, greta R. Guénono ir A. Coomaraswamy, laiko dėl minėto mąstymo ir būties vienišumo įkūnijimo asmeniniu pavyzdžiu „vienu giliausių metafizikų.“⁴

Uždavinys perėmė tradicijos vaidmens civilizacijos istorijoje sureikšminimą, požiūrį į ją kaip į pagrindinį ir vienintelį patikimą autentiškų vertybių saugotoją sujauktame postmodernistinių kultūros vertybių pasaulyje. Iš čia kyla ir jo nusivylimas Apšvietos ir vokiečių klasikinės filosofijos kūrėjų istoriniu optimizmu, perdėm sureikšmintu racionalizmu ir lyginamųjų Rytų ir Vakarų mąstymo tradicijų tyrinėjimų svarbos iškėlimas. Jis skelbia kultūrologinės ir filosofinės minties „posūkiu atgal“ į tradicijos ištakas aktualumą. Vakarų mąstymo tradicijos ištakų, to, kas vadinama „filosofija“, Uždavinys ieško ne senovės graikų pasaulyje, o senesnėse Egipto, Mesopotamijos, Finikijos, Persijos ir kitų Artimųjų Rytų tautų archajiškose mitinėse tradicijose, kuriuose regi aiškaus filosofinio mąstymo pradmenis. Apskritai jam svar-

bus buvo su konkrečia tradicija suaugęs intuityvus mitinis mąstymo sluoksnis, išsaugojęs glaudų sąryšį su archajiškais simboliais ir vaizdais.

Tai lėmė išskirtinį profesoriaus dėmesį Egipto ir kitų Artimųjų Rytų civilizacijų mitologijai, kurią jis aiškina kaip esminį graikų, o vėliau ir Vakarų mąstymo tradicijos komponentą.

Tradicionalistų mokyklos idėjos paskatino Uždavinį domėtis arabų musulmonų civilizacija ir ypač joje išsiskleidusiu, kai kuriais bruožais artimu daoistams, sufijų mokymu. Tad į jo tyrinėjimų lauką greta civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos vis dažniau ėmė skverbtis ir lyginamosios mitologijos bei religijotyros problemos.

Remdamasis klasikinės civilizacinės komparatyvistikos nuostatomis jis gvildena senųjų Artimųjų Rytų civilizacijų kultūrinį kosmosą; dirbtinai neatskiria filosofijos nuo religijos, mitologijos, manydamas, kad daugeliu atvejų tradicinėse civilizacijose gyvuoja stipresnis vidinis šių kultūros segmentų ryšys, nei regime daugelio Vakarų mąstytojų veikaluose. Nuo šiol Uždavinio civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos bei orientalistinių tyrinėjimų centras galutinai pasislinko iš indų ir kinų civilizacijų į Artimųjų Rytų civilizacinę erdvę.

Atsivėrus galimybės pažinti kitus kraštus, Uždavinys daug keliavo po įvairias islamiško pasaulio šalis, tiesiogiai pažino šių kraštų kultūros tradicijas, jų gyventojų mentaliteto, tikėjimų, meno ypatumus, artimai bendravo su daugeliu iškiliausių islamo civilizacijos specialistų. Kelionės tapo svarbia pažinimo ir savo teorinių bei gyvenimiškų nuostatų patikrinimo laboratorija, padėjusia jam

išplėsti civilizacijos istorijos raidos dėsningumą sampratą.

Sufizmui profesorius teikė itin daug dėmesio daugelyje savo veikalų, iš kurių išsiskyrė *Sufizmas islamo civilizacijoje*⁵. Kuo tai galima paaiškinti? Tikriausiai buvo daug ir intymiesnio pobūdžio prielaidų, tačiau norėčiau atkreipti dėmesį, kad sufizmas, kaip parodo T. Izutsu, daugeliu esminių bruožų yra artimas anksčiau Uždavinį dominusiam daoizmui. Antra vertus, būtent sufizmas su jam būdingu nonkonformizmu, gamtos kultu, estetinės būties pilnatvės iškelimu, etinių vertybių žmogaus vidiniame gyvenime sureikšminimu ir daugybe kitų su asmenybės **interiorizacija** susijusių bruožų jam tapo dvasiškai artimiausia rytietiška filosofijos ir estetikos kryptimi.

Sufijų „kelio“ esmėje slypinti *dvasinio apsisvalymo ir nuolatinio asmenybės tobulėjimo idėja, teigianti vidinio asmenybės taurumo, demonstratyvaus kūrybingos asmenybės atsiribojimo nuo išorinės veiklos svarbą, ilgainiui tampa programine Uždavinio pasaulėžiūros ir gyvenimo filosofijos nuostata. Norėčiau atkreipti dėmesį, kad Uždavinį domino ne tik viešai deklaruojamos tolerantiškos su „kelio“ ideologija susijusios idėjos, tačiau ir po sufijų simbolių ir metaforų skraiste slypinti kita prasmė. Sufijų pasaulėžiūra iš tikrųjų šimtmečiais saugojo „slaptųjų draugijų“ mokymams būdingą ezoteriškumą. Iš čia kyta sufijų tekstų, kurie nepaklūsta tiesioginei interpretacijai, o reikalauja specialaus šifravimo ir supratimo meno, mįslingumas, todėl, anot I. Shaho, „sufizmo adeptai paprastai jį laiko *vidiniu slaptu mokymu, besireiškiančiu visose religijose*.“⁶*

Uždavinį pirmiausia žavi sufijų mokymo nonkonformizmas, mąstysenos laisvumas, asketiškas, su dervių tradicija susijęs gyvenimo būdas, tradicinių dogmų atmetimas, netgi demonstratyvus jų laužymas, slaptosioms draugijoms būdingas mokymo ezoteriškumas, tekstų mįslingumas, vidinio nušvitimo idėjos, dvasinių vertybių, vidinės didžiai asmeninės patirties, estetinio prado ir įvairių meninės veiklos formų svarbos asmenybės gyvenime ir kūrybinėje veikloje pabrėžimas. Be abejonės, ir polinkis į poetinį mąstymo stilių bei metaforišką situacines kategorijas.

Sufijai, iškeldami dvasingumo, vidinio asmenybės artistiško, mąstymo savarankiškumo, žmogaus suartėjimo su gamta, intuityvaus susiliejo su Absoliutu ir kitas idėjas, sušvelnino abstrakčias peripatetikų ir ortodoksų scholastų teorines konstrukcijas, formavo naują požiūrį į žmogų, jo jausmų, dvasios, jautriausių vidinių išgyvenimų pasaulį, išskėlė universalios, nepriklausomos nuo visuomenėje vyraujančių stereotipų artistiškos asmenybės idealą. Individas sufijų teorijose pirmiausia suvokiamas kaip kūrybinga, laisva asmenybė, sukurta pagal Dievo vaizdinį.

Uždavinys, kaip ir sufijai, *siekia išskirti virš tikėjimo ir netikėjimo prieštaravimų*. Svarbiausia yra asmeninis tiesos ieškojimas, „buvimas Kelyje“ (sufijų mokymo metafora). Jį taip pat žavi vidinės asmenybės transformacijos idėjos, mokymas, kad kelias į dvasinį tobulėjimą neatsiejamas nuo radikalaus gyvenimo ir mąstymo principų pakeitimo, teorijos ir praktikos vienybės. Uždavinio, kaip ir *sufijų pasaulėžiūroje aiškiai nubrėžiama tamsosyra tarp išorinio, jusliška suvokiamo,*

grožio ir aukštesnio vidinio, dvasinio, kuris susijęs su ypatingu gebėjimu jį išvysti. Iš čia kyla įsitikinimas, kad tikrasis grožis negali būti išorinis, jis gali būti tik vidinis, kuris neatsiejamas nuo etinių pradų ir sugebėjimo *rūpintis savo vidiniu pasauliu, neatsiejamu nuo kilnumo, gėrio, teisingumo, meilės*.

Nuo vaikystės Uždaviniui, kaip ir daugeliui dzūkų, išliko nepaprastai svarbus autentiškas santykis su gamta, jos paprastumo grožis, natūralus žmogaus ryšys su nuolatos besikeičiančiu gamtos pasauliu. Tad nepritekliuose išaugusį mokslininką žavėjo asketiškas dervių ir jų sekėjų sufijų gyvenimo būdas, žmogaus ir gamtos vientisumo aukštinimas, gebėjimas pasitenkinti minimaliais poreikiais.

Kitas svarbus postūmis Uždavinio moksliniams interesams plaukė iš įdėmių unikalios antikos filosofijos žinovo Aleksejaus Losevo didžiulės dešimties tomų antikos estetikos istorijos studijų, kurios buvo didžioji jo antikos filosofijos pažinimo mokykla. Analizuodamas graikų kultūros ir filosofijos laimėjimus profesorius nuolatos pabrėžė išskirtinį kitų Artimųjų Rytų civilizacijų, ypač Egipto, Babilono, Finikijos, Persijos, kultūrinio paveldo ir idėjų istorijos svarbą. Rytinėje antikos pasaulio dalyje Uždavinys neregį po III a. „jokių civilizacijos nuosmukio ženklų, nes transformuota helėniška kultūra Bizantijoje gyvavo iki Konstantinopolio žlugimo.“⁷

Didžiulių teritorijų Rytuose užkariavimas ir jų įtraukimas į antikinės kultūros pasaulį helėnizmo epochoje stipriai paveikia Viduržemio regiono tautų filosofinės, estetinės minties, religijos ir meno raidą. *Prasideda anksčiau neregėtas intensyvus Rytų ir Vakarų kultūrų idėjų,*

vertybių, simbolių, meno formų apykaitos ir sintezės procesas, kuriame regimas individualizmo, subjektyvizmo, hermetizmo tendencijų stiprėjimas. Reikšmingiausias helėnistinės epochos filosofijos ir estetikos idėjinis sąjūdis yra III a. susiformavusi įtakinga neoplatonizmo tradicija, kurios pradininkas Plotinas ir jo sekėjai Porfirijus, Jamblichas ir Proklas stiprėjančios krikščionybės idealų aplinkoje atgaivina klasikinės graikų estetikos principus. Profesorius greta Plotino labai vertino Proklą. A. Losevo veikale *Antikinis kosmosas ir šiuolaikinis mokslas* Proklas traktuojamas kaip iškiliasias mąstytojas, „visos antikos, religijos, filosofijos, mitologijos bei mokslo paskutinis genialiausias reiškėjas bei užbaigėjas.“⁸ Nekyla abejonų, kad Proklo vaidmens išskirtinumas paliko gilų rėžį Uždavinio pasaulėžiūroje. Proklą jis, kaip ir Losevas, laiko itin reikšminga ne tik neoplatonizmo, graikų, Vakarų mąstymo tradicijos, tačiau ir svarbių tarpkultūrinių Artimųjų Rytų idėjų susikirtimo figūra. Tai liudija minėtos Losevo minties citavimas ir komentavimas jo 2002 m. pasirodžiusioje monografijoje, skirtoje Proklo filosofijos analizei – *Versmių labirintai, Proklo hermeneutinė filosofija ir mistagogija*⁹. Knygoje išplėtoti įvairūs komparatyvistinės filosofijos vediniai bei įžvalgos.

Esu įsitikinęs, kad Proklo pasirinkimas pagrindine neoplatonizmo studijų figūra buvo nulemtas Losevo ir jo mokinio Sergejaus Averincevo autoriteto. Profesorius klausė įspūdingo S. Averincevo pranešimo 1984 m. Vilniuje vykusioje didžiulėje sąjunginėje Rytų ir Vakarų kultūros tradicijų sąveikos problemoms skirtoje konferencijoje. Uždavinys, remdamasis Losevo įžvalgomis, skelbia mą-

tytoją Proklą „iškilium vėlyvojo neoplatonizmo atstovu, sugebėjusiu į vieną racionalią sistemą integruoti visas svarbesnes helėnų filosofijos, visų pirma – platonizmo ir aristotelizmo idėjas.“¹⁰ Proklo tekstų tyrinėjimas paskatino Uždavinį kiek vėliau imtis simbolių ir atvaizdų problematikos, kuriai jis paskyrė vieną brandžiausių savo komparatyvistinių veikalų *Simbolių ir atvaizdų problema senovės civilizacijose*.¹¹

Tačiau kalbant apie Proklo figūros ypatingą svarbą Uždavinio neoplatonizmo (ir ne tik jo) tyrinėjimams, negalima apsiriboti tik iš Losevo knygų pasisemtomis inspiracijomis, kadangi vėliau, jau stažuotės Prancūzijoje metu, jį taip pat paveikia Nacionaliniame mokslo tyrimų centre (*Centre national de la recherche scientifique*, arba sutrumpintai CNRS) susibūrę komparatyvisto, puikaus vėlyvosios antikos, Egipto ir kitų Artimųjų Rytų kultūros ir mąstymo tradicijų žinovo André-Jean Festugière mokiniai bei sekėjai, ypač J. Trouillardas, H. D. Saffrey, L. G. Westerinkas, J. Pépinas, J. Combès, P. Bastidas, taip pat A. H. Armstrongo ir A. C. Lloydo veikalai. Stipriai Uždavinio pasaulėjautą veikia ir Pierre Hadot neoplatonizmui ir Egiptui skirtos studijos. Plečiančiam tyrinėjimų lauką mokslininkui atsiskleidė genetinis Proklo idėjų ryšys su senųjų Artimųjų Rytų civilizacijų mitologijos, religijos, mąstymo tradicijomis, taip pat su toje pačioje civilizacijoje erdvėje ir iš tų pačių idėjinų versmių išsirutuliojusia islamo ir sufijų filosofija.

Vadinasi, į Proklo ir Plotino filosofiją bei apskritai į neoplatonizmą Uždavinys žvelgė kaip į svarbią ašį, siejančią Artimųjų Rytų ir Vakarų mąstymo tradicijas.

„Neoplatonizmo filosofija, – pabrėžia jis, – neretai dėvinti Aristotelio kaukę, stipriai paveikė visą islamo kultūrą ir tam tikru aspektu organiškai įsiliejo į ismailitų, išrakitų ir sufijų pasaulėžiūrą, nulemdama jos metafizinę problematiką ir hermeneutinę metodologiją.“¹²

Plotino koncepcijoje, kaip ir daugelyje Rytų teorijų, į pirmą vietą iškyla rytietiško išminčiaus figūra, kuri savo veiklą pažįsta ne iš veiksmų, o vidiniame pasaulyje, introspekcijoje, per asmenybės gelminių ryšių su Vieniu. Čia graikišką *objektyvizmą, orientavimąsi į išorinį pasaulį, jo pažinimą keičia rytietiškas subjektyvizmas, introspekcijos, vidinės kontempliacijos iškelimas*, kuris visiškai išsiskleidžia Uždavinį sudominusioje sufijų filosofijoje. Tad visų trijų pagrindinių išorinių įtakų šrautai Uždavinio civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos tyrinėjimuose tarsi susilieja į vientisą šrautą ir tampa svarbia sudėtine daugybės jo veikaluose plėtojamų civilizacijos teorijos, filosofijos istorijos, estetikos, menotyros, dailės kritikos ir kitų sričių lokalinių koncepcijų išeities tašku.

Po stažuotės 1997–1998 m. vienoje garsiausių pasaulyje mokslinių tyrinėjimų institucijų – Prancūzijos nacionalinio mokslinių tyrimų centre (*Centre national de la recherche scientifique*) Paryžiuje, nuo 1999 m. skleidžiasi kūrybingiausias Uždavinio pakilimo tarpsnis, kai Lietuvoje ir užsienyje viena po kitos pasirodė jo vertingos mokslinės monografijos, antologijos, mokymo priemonės.

Nors tuo pat metu jis reiškiasi ir daugybėje kitų mokslinio pažinimo sričių, brandžiuoju kūrybos tarpsniu tyrinėjimuose įsivyrėja lyginamieji Artimųjų Rytų ir Viduržemio jūros regiono įvairių civilizacijų tyrinėjimai: analizuojamas

ankstyvajam civilizacijos raidos etapui būdingas kosmogoninis ir anagoginis mąstymas, besiremiantis simboline ženklų ir atvaizdų kalba, turinčia religinę, socialinę, etinę ir estetinę prasmę. Kriatiškai žvelgdamas į dabartinės Vakarų humanistikos padėtį, jis rašo: „Šiuolaikinėje Vakarų kultūroje vyraujanti interpretacijų sumaištis verčia niekais naivias tyrinėtojų pastangas sukurti vientisą ir išbaigtą dvasinės tikrovės paveikslą. Dar sunkiau yra suvokti senovės civilizacijų palikimą, kuris dažnai tebėra aiškinaamas pasitelkus naujųjų amžių racionalizmo suformuotas kategorijas, visiškai neatspindinčias archajinio mentaliteto ypatumų. Vartodami tokias slidžias ir nevienareikšmes sąvokas kaip „archajinis mentalitetas“, „senovės civilizacijos“, mes norime pabrėžti esminį skirtumą tarp 1) modernistinio bei postmodernistinio mąstymo prielaidas grindžiančių hipotezių ir 2) sakralinius tradicinių kultūrų pasaulėvaizdžius patiesinančių principų.“¹³

Profesorius vardą gavęs mokslininkas tampa pripažintu tarptautinio lygio Artimųjų Rytų civilizacijų lyginamųjų studijų specialistu, kuris plėtoja savitus požiūrius į antikos ir Vakarų mąstymo tradicijos genezę, ją maitinusias rytietiškas versmes. Anot jo, tiek senovės graikų, tiek ir senesnių Artimųjų Rytų civilizacijų kultūros ir mąstymo tradicijos tarpusavyje susijusios glaudžiais tarpkultūriniais ryšiais, kurie palieka pėdsakų įvairiose dvasinės kultūros srityse. Todėl daugelį antikos filosofijoje, ypač neoplatonizme, išryškėjusių požiūrių į pamatines pasaulio ir žmogaus būties problemas galima pažinti analizuojant ne tik graikų, bet ir kitų Artimųjų Rytų

civilizacijų mitus, religinius požiūrius bei filosofines idėjas.

Jo Vakarų civilizacijos ir mąstymo tradicijos genezės koncepcijai, be klasikinių ir modernių teorijų, turi poveikį etnologų, antropologų, tradicionalistų požiūriai į Rytų ir Vakarų civilizacijų sąveikos problemas, tradicijos vaidmenį kultūros filosofijos, religijos, mitologijos, meno, taip pat įvairių vertybių bei simbolių raidoje. Tradicionalizmo idėjos čia jungiasi su neklasikinės gyvenimo filosofijos ir egzistencializmo idėjomis. „Savo pirminiu pavidalu filosofija, – teigia Uždaviny, – pasirodo esanti ne teorinė konstrukcija, o ypatingas buvimo pasaulyje būdas ir jį pagrindžiantis metodas. Tai yra sąmoningas išėjimas iš egzistencinio ir socialinio akligatvio ieškojimas dvasinėmis priemonėmis“¹⁴. Šis filosofinio mąstymo ryšys su aktualiomis žmogaus būties, jo vidinių išgyvenimų problemomis mokslininkui išliko neabejotinai svarbus.

Autentiško mąstymo ištakų Uždaviny's ieškojo ne dekartiška *cogito ergo sum*, o neklasikinės ir egzistencinės filosofijos poveikyje, siejo su visuotiniu gyvenimo pilnatvės jausmu, nenusakomu racionaliais terminais. Iš čia kyla nepasitikėjimas racionalaus proto argumentais ir individualios asmenybės disciplinos sureikšminimas, stabilių vertybių, kurias šimtmečius saugo ir puoselėja tradicija, iškėlimas.

Pasaulinės kultūros ir jos sudėtinės dalies – filosofinių idėjų istorijos – tyrinėjimai Uždavinio koncepcijoje traktuojami kaip šie pagrindiniai uždaviniai – ieškoti tos kultūrinės istorinės monados, kuri yra civilizacijos ar kultūros universumo sudėtinių dalių mitologijos, religi-

jos, filosofijos, meno ir kitų raidos procesų varomoji jėga. Šios monados pagrindinės funkcijos dėl tradicionalizmo idėjų poveikio siejamos su kultūros raidos procesus cementuojančios tradicijos kuriamąja galia, kuri aiškinama *kaip pagrindinė sistemiškai organizuojanti konkrečios kultūros religinių, filosofinių, estetinių požiūrių, idėjų ir pan. ašis, styguojanti visas kultūrinių vertybių bei simbolių sistemos sudėtinės dalis*.

Ankstyvuojanti kultūros raidos tarpsniu susiformavusi ir vykstant sudėtingai konkurencijai įsitvirtinusi vyraujanti civilizacinio organizmo tradicija čia aiškinama kaip stabilizuojanti substancija, kuri šimtmečiams nulemia konkrečios civilizacinės erdvės kultūros procesų raidos ypatumus. Tai iškelia tyrinėtojų uždavinį išryškinti šios monados specifškumą įvairiose dvasinės kultūros, filosofijos, religijos, estetikos, meno formose. Šio tikslo įgyvendinimas siejamas su tarpdalykinėmis priegomis ir lyginamosiomis tyrinėjimo strategijomis, ypatingu dėmesiu įvairiems socialiniams, kultūriniais procesams, idėjų istorijai, religijos, estetiškos minties, meno istorijai, kosmogoninei mitologijai. Čia ieškoma atsakymų į tuos klausimus, į kuriuos nepajėgios atsakyti klasikinės eurocentrinės civilizacijos teorijos, jų abstrakčios ir tendencingos, atsietos nuo gyvenimiškos archajinių visuomenių praktikos, spekuliatyvios teorinės nuostatos ir taikomi perdėm racionalizuoti pažinimo principai bei metodai. „Mėgindami atskleisti simbolių suvokimo, demiurgijos ir teurgijos koncepcijų logiką, taip pat – provaizdžių ir atvaizdų, meninio mėgdžiojimo ir maginio rašmenų veikimo ypatumus, kreipiamės į senovės Meso-

potamijos palikimą, Indijos Vedų bei tantrizmo tradiciją. Ieškome finikiečių ir arabiškų paralelių, tačiau faraonų Egiptą dažnai paliekame nuošalyje.“¹⁵

Įvairiais aspektais tyrinédamas skirtingus archajiškus, pirmiausia Viduržemio jūros ir Artimųjų Rytų, civilizacijų pirmapradžius mitinės sąmonės sluoksnius, simbolių, ženklų, atvaizdų skolinius, Uždavinys neigia Vakarų perdėm racionalizuotoje eurocentrinėje klasikinėje humanistikoje vyraujančius požiūrius ir įrodinėja, kad tradicinės civilizacijos tipas *nebūtinai paklūsta represyvioms stagnacinėms kultūros raidos tendencijoms*. Nors archajiški sinkretiški tradicijos sluoksniai siejasi su praeitimi, „stabilio-mis“, iš amžių glūdumos išnyrančiomis vertybėmis, simboliais, ritualinėmis, dvasinėmis ir meditacinėmis praktikomis, ji vis dėlto, būdama visa ko pradžia, kultūros procesų šerdis, turédama savyje galingą sklaidos potencialą, gali skatinti *spontaniškumą, toleranciją, alternatyvas, savireguliaciją, improvizaciją, lankstumą įveikiant įvairius kultūros procesų prieštaravimus ar nukrypimus nuo pagrindinių raidos kelių*.

Kita vertus, tradicinę civilizacijos tipą veikia ne tik vidinė kultūros raidos logika, kuria remiasi tradicijos apibrėžtas kultūrinių vertybių pasaulis, bet ir išorinės įtakos, kurios, pasikeitus varomųjų civilizacijos jėgų sąveikai, istorinei aplinkai, lemia raidos orientyrų pasikeitimą ir netikėtą civilizacijos procesų suintensyvėjimą arba sąstingį. Ir pagaliau tradicinis kultūros tipas remiasi ne tik praeityje susiformavusia kanoniška vertybių sistema, bet ir tradicionalizmo persmelktu mentalitetu (besiremiančiu kasdienio gyvenimo praktikoje ritualinio ikoninio

mąstymo apraiškomis, sakralinėmis galiomis, liturginėmis apeigomis, maginiais rašmenimis, simboliais), kuris, būdamas stabilus ir konservatyvus, keičiasi lėtai. Tai regime skirtingų civilizacijų kūrėjų kūryboje, tačiau akivaizdžiausiai – meninėje kūryboje, kurioje viename civilizaciniame pasaulyje susiformavę kanoniški siužetai, vaizdiniai, motyvai, simboliai nuolat atgaivinami ir perkuriami kituose, greta gyvuojančiuose.

Tai lėmė ypatingą Uždavinio dėmesį įvairių socialinių kultūros procesų, minties, dvasinių ir meditacinių praktikų, istorinių meno raidos formų lyginamiesiems tyrinėjimams plačiame tarpcivilizacinių problemų kontekste. Istorinio idėjų raidos fono, civilizacinio konteksto suaktualinimas, pasitelkiant modernias tarpdalykines tyrinėjimo strategijas, skirtingus požiūrio taškus, suteikia šiam enciklopedininkui daug papildomų lyginamosios analizės instrumentų ir padeda nertis į įvairias periferines jį dominančių reiškinių pažinimo sritis. Jo lanksčios kompleksinės metodologinės nuostatos, kuriose vyrauja komparatyvistinės ir hermeneutinės analizės strategijos, skiriasi nuo daugybės šiose srityse skelbiamų veikalų. Būdingiausi Uždavinio tyrinėjimo bruožai – *pasinėrimas į archajinius pirmapradžius sinkretiškos dvasinės kultūros sluoksnius, lyginamųjų tyrinėjimo strategijų ir metodų svarbos iš-kėlimas, tarpdalykiškumas, enciklopediškumas, išskirtinis dėmesys įvairioms marginalinėms pažinimo sritims*. Šios teorinės ir metodologinės nuostatos praktiškai įgyvendinamos daugelyje lyginamosios pakraipos Artimųjų Rytų ir Viduržemio regiono civilizacijų sąveikos problemas tyrinėjančių veikalų.

Profesoriaus komparatyvistinėse studijose skirtingų civilizacijos sluoksnių lyginamieji tyrinėjimai papildomi ekskursais į antikoje, viduramžiais, renesanse gyvavusias periferines mokslinio pažinimo sritis: demiurgiją, teurgiją, mistagogiją, alchemiją, astrologiją, hermetizmą, kuriose jis, kaip ir A. Warburgas, J. Baltrušaitis ieško atsakymų į dominančius klausimus. Nuo daugumos kolegų, besidarbuojančių šioje tyrinėjimų srityje, jo studijos smarkiai skiriasi metodologinių priėgų ir tyrinėjamų periferinių kultūros sluoksnių bei formų įvairove: čia beveik neaptiksime išorinių atpažinimo ženklų, pedantiško simetriško lyginamojo sugretinimo iš skirtingų civilizacinių pasaulių pasirinktų analizei objektų, atskirų jų elementų tyrinėjimo papunkčiui, kadangi mokslininką pirmiausia domino gelminė kolektyvinė patirtis, koduojama skirtingų dvasinės kultūros segmentų (pavyzdžiui, simbolių, simbolinių provaizdžių, liturginių apeigų, maginių rašmenų, ženklų, atvaizdų) lyginamoji ir hermeneutinė analizė.

Kita vertus, čia nėra griežtų ribų tarp filosofijos, civilizacinės komparatyvistikos, idėjų istorijos, kultūrologijos, religijotyros, estetikos, menotyros ir kitų pažinimo sričių. Tokį požiūrį lemia suvokimas, kad praeities kultūrų ir mąstytojų paveldo tyrinėjimuose dogmatiškas griežtų disciplinų ribų laikymasis nuskurdina iš principo neredukuojamą ir sterilias schemas patį pažinimo procesą, kadangi daugelis aptariamų senųjų Egipto, Sirijos, Babilono, graikų, Bizantijos, islamo ir kitų civilizacijų archajiškų kultūros, teorinės minties, religijos, estetikos, meno formų *savo prigimtimi yra sinkretiškos ir menkai diferencijuotos*. Todėl

skirtingos mokslinio pažinimo sritys tyrimo metu neišvengiamai susipina.

Uždaviniui nerūpėjo mokslo konjunktūra. Jis tvirtai ėjo pasirinktu, į tradicines vertybes nukreiptu pažinimo keliu, kuriame skleidėsi aukšto rango mąstytojams būdingas išvalgumas, gebėjimas per praeities procesų, idėjų tyrinėjimus regėti aktualias dabartinės kultūros, filosofijos, meno raidos tendencijas. Tai lėmė kritišką jo požiūrį į suprekitos postmodernios kultūros, filosofijos, meno raidos procesus, suvokimą, kad mokslininkas, sudievinęs technogeninės civilizacijos laimėjimus, nedaug pasistūmėja į priekį pažindamas dvasinės kultūros procesus. Jam imponavo gelminė konkrečios civilizacijos, epochos, mokyklos, koncepcijos, idėjos, simbolio esmė, kuri atsiskleidžia ne naratyvinio minčių dėstymo priemonėmis, o sumaniomis išvalgomis, pasitelkiant įvairias lyginamąsias strategijas. Savo tyrinėjimuose profesorius pirmiausia išryškino pirmąją ir „viršlaidi“, su tradicijų galia susijusį, konkretaus civilizacinio pasaulio mitinį archajinių idėjų klodą, užslėptų provaizdžių, simbolių ir vertybių prasmę.

Mokslininkas itin daug dėmesio skyrė vizualiai apčiuopiamų simbolinių kultūros formų pažinimui, nes čia, nepaisant civilizacinių kodų skirtingumo, išryškėja plačios tarpkultūrinės komunikacijos ir pirmąją archajiškų provaizdžių, ženklų, atvaizdų, simbolių sklaidos didžiulėse erdvėse galimybės. Simbolinėse kultūros formose įkūnytų prasmų pažinimas paprastai kelia daug specifinių reikalavimų tyrinėtojiui. Tad jo darbuose išskirtinę svarbą įgauna hermeneutinė problematika. Į jo dėmesio lauką pakliu-

vo ir jį sudominusi teurgijos problematika. Jos išsamesnis gvildenimas regimas viename brandžiausių mokslininko veikalų *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. „Teurgija, – aiškina jis, – mes suvokiame ne tik kaip siaurą neoplatonišką žodžio prasmę, bet ir daug plačiau – kaip vieną iš pamatinių archajinio pasaulėvaizdžio komponentų. Dievai vadinami priežastimis, pradais, skaičiais, archetipų energijomis, o teurgija – tai kosmogoninis, ontologinis, religinis, kultinis–kalendorinis, socialinis–ekonominis ir netgi meninis–literatūrinis šių pradų veikimas kuriant simbolinį audinį, semiotinę „būties tekstų“ sistemą ir steigiant vertybių hierarchijas.“¹⁶ Vėliau jis paskelbė anglų kalba specialų teurgijos problematikai skirtą veikalą „Filosofija ir teurgija vėlyvojoje antikoje“ (*Philosophy and Theurgy in Late Antiquity*)¹⁷, kuris paverčia jį, anot šios knygos recenzentų, vienu autoritetingiausių pasaulyje šios srities žinovų.

Profesorius savo veikalais paneigė mitus apie skirtingų civilizacinių pasaulių kultūros, mąstymo, religijos, meno, santykių su gamta ir pan. principinį skirtingumą. Savo darbuose jis iškelė į dienos šviesą tai, kas nepaisant skirtumų detalėse, sieja skirtingų civilizacijų, epochų žmones, didingus jų sukurtus kultūros vertybių ir simbolių fondus, parodo, kad kultūros tradicijų skirtingumas nėra viską aprėpiantis, o liečia daugiau detales. Kita vertus, jis buvo įsitikinęs, kad skirtumai nėra neigiamas reiškinys, o priešingai – postmodernios metacivilizacinės kultūros pasaulyje didžiausia vertybė, kuri išryškina skirtingų regionų kultūros formų savitumą ir kartu žmogiškos kultūros įvairovę. Iš čia kyla įsitikinimas, kad būtent tradicija tiek lietuvių, tiek ir kitų su didingu kultūriniu paveldu tautų unifikuojančioje postmodernioje epochoje yra ne tik patikima tradicinių kultūros vertybių saugotoja, tačiau ir kultūrinės tolerancijos mokykla.

IŠVADOS

Vadinasi, pasitelkdamas įvairias istorinės praeities apmąstymo formas, Uždavins lyginamuoju aspektu gvildeno skirtingas Rytų ir Vakarų civilizacijų mitologijos, religijos, mąstymo tradicijų, įvairių dvasinių, ritualinių, maginių, meditacinių praktikų, ženklų, simbolių, atvaizdų sąveikos problemas. Jį labiausiai domino akademinio mokslo periferijoje esančios įvairios mįslingos teurgijos, mistagogijos, teofanijos, alchemijos, hermetizmo problemos, kuriose ieškojo atsakymų į dominančius žmonijos dvasinės kultūros ir įvairių mąstymo tradicijų sa-

vitumą lėmusius klausimus. Savo komparatyvistinėmis studijomis jis išryškino skirtingų Artimųjų Rytų kultūros ir mąstymo tradicijų savitumus, jų geresnio pažinimo svarbą Vakarų kultūros ir mąstymo tradicijų supratimui. Sąmoningai atsiribodamas nuo anksčiau vyravusių šalies akademinėje filosofijoje metodologizmo, analitinės ir greta užsimezgančios fenomenologinės–hermeneutinės pakraipos, kartu su gausiais bendražygiais formavo savitą lyginamųjų ir orientalistinių studijų tradiciją su savo specifiniais tyrimo laukais, strategijomis, metodais.

Įvairių pirmapradžių Rytų ir Vakarų kultūros bei mąstymo tradicijų sluoksnių sudarymas vieningoje Viduržemio jūros regiono kultūros ir mąstymo tradicijų koncepcijoje leido jam sukurti tarptauti-

nio lygio civilizacinės ir filosofinės komparatyvistikos veikalus. Nenusižengiant tiesai Uždavinį galima tituluoti tarptautiniu mastu pripažintu lietuviškos komparatyvistikos klasiku.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. – Vilnius: Sophia, 2006, p. 10.
- ² Ten pat.
- ³ Ten pat, p. 11
- ⁴ Фритъоф Шуон Ф. *Избранные сочинения*. – Каунас: Балтийос Арас, 1996, с. 11.
- ⁵ Žr. Algis Uždavinys. *Sufizmas islamo civilizacijoje*. – Kaunas: Atvirosios visuomenės studijų asociacija, 2007
- ⁶ Идрис Шах. *Суфизм*. – Казань: Букинистическое издание. Издательства: Клышников, Комаров И Ко, 1994, с. 48.
- ⁷ Algis Uždavinys. *Helėniškoji filosofija: nuo Numenijo iki Sirijano*. – Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vilnius, 2003, p. 14–15.
- ⁸ Алексей Ф. Лосев. *Античный космос и современная наука. Бытие, имя, космос*. – Москва: Мысль, 1993, с. 600.
- ⁹ Žr. Algis Uždavinys. *Versmių labirintai, Proklo hermeneutinė filosofija ir mistagogija*. – Vilnius: Eugrimas, 2002.
- ¹⁰ Ten pat, p. 6.
- ¹¹ Žr. Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. – Vilnius: Sophia, 2006.
- ¹² Algis Uždavinys. *Versmių labirintai, Proklo hermeneutinė filosofija ir mistagogija*, p. 6.
- ¹³ Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*, p. 8.
- ¹⁴ Algis Uždavinys. *Helėniškoji filosofija: nuo Numenijo iki Sirijano*, p. 29.
- ¹⁵ Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*, p. 9.
- ¹⁶ Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*, p. 10.
- ¹⁷ Algis Uzdavinys. *Philosophy and Theurgy in Late Antiquity*. – San Rafael, CA: Sophia Perennis, 2010.